

UPPSALA
UNIVERSITET

NCK NATIONELLT CENTRUM
FÖR KVINNOFRID

UTDRAG UR NCK-RAPPORT 2010:04 / ISSN 1654-7195

ATT FRÅGA OM VÅLDSUTSATTHET SOM EN DEL AV ANAMNESEN

Barn som lever med våld i hemmet

Staffan Janson

Barn som lever med våld i hemmet

Staffan Janson

Detta avsnitt handlar om barn som utsätts för våld i hemmet. Eftersom fokus för rapporten är våld mellan vuxna, särskilt mäns våld mot kvinnor, har tonvikten i den följande texten lagts på de konsekvenser som våld i familjen får för barnen, medan den direkta misshandeln av barn behandlas mer kortfattat. För den som vill fördjupa sig om olika former av barnmisshandel i vår tid och dess konsekvenser hänvisas till annan aktuell litteratur.¹

Barn har, så långt tillbaka i tiden som vi har dokumentation, agats och misshandlats i hemmen, som ungt tjänstefolk och i skolorna. Med största sannolikhet har barn också bevittnat mycket våld både i sina hem och i samhället. I de länder där barnaga förbjudits har man först förbjudit detta i skolorna och i allmänhet långt senare i hemmen. Detta beror med största sannolikhet på att staten varit huvudman för skolorna, men haft betydligt svårare att lägga sig i det som uppfattats som interna familjeangelägenheter.²

Sverige var det första land i världen som förbjöd vårdnadshavare att kroppsligt bestraffa sina barn, genom en ändring i föräldrabalken år 1979, vilken i vardagslag kommit att kallas anti-aga lagen. År 1982 tillkom en viktig bestämmelse, då barnmisshandel i hemmet föll under allmänt åtal, vilket betyder att åtal kan väckas även om båda vårdnadshavarna nekar till misshandeln. Redan före lagändringarna hade svenska föräldrars inställning till kroppslig bestraffning av barn successivt förändrats. Genom nationella attitydundersökningar som har genomförts regelbundet sedan mitten av 1960-talet vet vi att föräldrar som är positiva till barnaga successivt minskat från 65 procent år 1965 till sju procent år 2006. Vi vet också att nio förskolebarn av tio fick stryk minst någon gång om året i hemmen på 1960-talet och att vart tredje barn agades regelbundet. År 1980 angav drygt var fjärde förälder att de agat ett specifikt angivet barn under det sista året, medan detta vid den senaste nationella föräldrastudien år 2006 sjunkit till knappt tre procent. Det är inte bara antalet agade barn som minskat, utan de barn som agas i sina familjer bestraffas vid färre tillfällen och allt mer sällan med tillhyggen. Det som svenska föräldrar fortfarande gör i hög utsträckning är att de ruskar, drar och

sliter i småbarn, även de allra minsta. Kunskapen om att det kan vara farligt att ruska småbarn (shaken baby) tycks inte ha nått fram till alla, trots upplysningskampanjer under det senaste decenniet.

Studier visar att det är vanligare att invandrade föräldrar slår sina barn och att deras barn oftare bestraffas med tillhyggen. Invandrarföräldrar som är väl integrerade – som har tillägnat sig svenska språket, har arbete och egen bostad – använder mer sällan våld för att lösa konflikter med sina barn.³ I alla familjer gäller att det är förskolebarnen som agas mest och om ett barn inte blivit kroppsligt bestraffat i hemmet före tolv års ålder, så är det mycket ovanligt att det sker i högre åldrar. När man frågar skolbarn om de blivit kroppsligt bestraffade i hemmen under den senaste tioårsperioden har femton procent konsekvent svarat att det hänt någon gång i livet. Av dem som bestraffats har en av tio bestraffats regelbundet och ofta även med tillhyggen. De nationella barnmisshandelsstudierna år 2000 och 2006 har också visat att ungefär vart tionde barn bevittnar våld mellan vuxna i sina familjer.⁴

Barnmisshandelns bestämningsfaktorer

Barnmisshandeln bestäms av ett antal faktorer som har att göra med individen, familjen, kulturen och samhället. Alla dessa faktorer griper in i varandra. Föräldrarnas egna erfarenheter av våld som ett medel att lösa konflikter ökar risken betydligt för misshandel av barnen. Missbruk och kriminalitet är också betydande riskfaktorer, särskilt i de fall där kriminaliteten är kopplad till misshandel och annat våld. De stora problemen med föräldrars alkohol- och drogmisshandling är att missbruket ofta utlöser känslor av misstänksamhet, vilket i sin tur ökar risken för våld och att missbrukande föräldrar blir självupptagna och inte tillgodoser barnens grundläggande behov eller skyddar dem för farliga situationer. De här riskerna är naturligtvis störst för de minsta barnen, som har svårt att ta vara på sig själva. Även där avancerat våld inte förekommer är således vanvård av barn vanligt i missbrukarfamiljer.

Föräldrar med psykoser, särskilt de med vanföreställningar, utgör en betydande risk för barnen, medan depression hos föräldern har en mer måttligt ökad risk för misshandel och vanvård. Det är viktigt att tänka på att ungefär var tredje person som vårdas av psykiatrin också har minderåriga barn. Det finns ingen aktuell forskning om svagbegåvade föräldrar och barnmisshandel i vårt land, men det är sedan tidigare känt att dessa föräldrar (i likhet med en del tonårsföräldrar) kan riskera sina barns hälsa, då de inte har förmåga att förutse vad deras barn kan råka ut för. Utländska erfarenheter talar för att misshandelsrisken för barn till svagbegåvade föräldrar och tonårsföräldrar är måttligt ökad.⁵

Det har länge varit en stridsfråga om sociala och ekonomiska problem ökat risken för misshandel i hemmen, eller om sannolikheten att det skall upptäckas i

dessa familjer är högre. Senare års forskning har bekräftat den ökade risken i socialt utsatta familjer. I allmänhet har dessa familjer en kombination av stressutlösare som dålig ekonomi, arbetslöshet, ensamstående föräldraskap och social isolering.⁶

Det är olyckligtvis också så att vissa egenskaper hos barnet ökar risken för misshandel. Det gäller för tidigt födda barn, sannolikt på grund av bristande social kontakt och anknytningssvårigheter, samt för barn med "svåra" temperament. Hyperaktiva barn kan utlösa stressrelaterat våld, oppositionella barn kan trigga aggressiva reaktioner medan letargiska barn kan bli försummade och vanvårdade. Från både svenska och utländska studier vet vi att misshandelsrisken är dubblerad för barn med kroniska sjukdomar och funktionshinder.⁷ För barn med "svårbegripliga" funktionshinder som exempelvis adhd är risken ännu högre, särskilt om de lever i familjer med social och ekonomisk stress.

Våld inom familjen

Den allvarligaste av alla riskfaktorer för våld mot barn är våld i hemmet mellan de vuxna.

I Norden gjordes banbrytande arbeten om barn som upplever våld i sina familjer av Else Christensen i Köpenhamn redan i början av 1980-talet och något senare följde flera studier om familjevåld i de övriga nordiska länderna.⁸ Men det var först med studierna från Kommittén mot Barnmisshandel år 2000, som man fick en uppfattning om hur vanligt det är att svenska barn bevittnar våld mellan vuxna i sina familjer. Både i skolbarnsstudierna från år 2000 och år 2007 fann man att ungefär åtta procent av barnen sett de vuxna slå varandra, sex procent vid enstaka tillfällen och två procent ofta. Även när man tar hänsyn till andra riskfaktorer så har vi i de svenska nationella studierna visat att barn i dessa familjer har sex gånger ökad risk att bli slagna jämfört med barn där våld i familjen inte förekommer.⁹ I familjer där de biologiska föräldrarna inte längre levde tillsammans rapporterade barnen nästan dubbelt så mycket familjevåld som de övriga barnen. Våld i familjen var också vanligare i familjer med svag ekonomi. Att nästan vart tionde barn i vårt land bevittnar våld i sina familjer måste betraktas som ett av våra mest betydande folkhälsoproblem. Våld mot kvinnor tycks också vara vanligare i familjer där barnen har psykiska problem. Vid den barn- och ungdomspsykiatriska mottagningen i Gamlestaden i Göteborg började man år 2007 konsekvent att tillfråga barnens mödrar om de utsatts för våld av sin partner. Av 308 tillfrågade mödrar svarade 21 procent att deras partner utsatt dem för våld.¹⁰

Våld mot mödrar och barn

Risken för fysiskt våld mot både barn och mor är störst i familjer med låg social position vare sig den bedöms efter yrke, utbildningsnivå eller ekonomi. Risken

att barn utsätts för fysiska övergrepp tycks stå i direkt proportion till antalet våldshandlingar mellan föräldrarna, oavsett om det är mannen eller kvinnan som är den dominerande parten. Men i praktiken är våld mot barnen huvudsakligen knutet till fysiskt våld mot kvinnorna. Det grova våldet mot kvinnor, som leder till sjukhusvistelse, kulminerar i åldrarna 25–44 år, det vill säga i de åldrar då kvinnorna är mammor till förskolebarn och yngre skolbarn.¹¹

Internationella studier har visat att mödrar som uppsöker sjukvård för misshandlade barn i 30–60 procent av fallen själva utsatts för misshandel. Detta uppmärksammas dock sällan av sjukvården. Omvänt gäller att barn till våldsut-satta kvinnor också i upp till 60 procent blivit utsatta för våld, ofta utan att det blivit känt vare sig för sjuk- eller socialvård.¹² Studier talar för att barn bevittnar våldet mot sina mammor i omkring 50 procent av tillfällena. Ibland blir barnen också indragna i misshandeln, antingen därför att pappan tvingar dem att utöva våld mot mamman eller genom att barnen försöker gå emellan och stoppa våldet. I sådana sammanhang kan barnen utsättas för grovt våld eller skadas svårt vid avvärjande rörelser från vuxna, även när detta inte varit avsikten. Exempel på detta är en pappa som med händerna är upptagen med att hålla fast kvinnan och samtidigt försöker sparka undan barnet.

Barns utsatthet

Barn som växer upp i familjer där det förekommer upprepat våld lever under mycket speciella omständigheter. När hot eller faror härstammar från en person som barnet samtidigt söker kärlek och omsorg hos, blir de psykiska effekterna mer omfattande än när hotet kommer från främlingar. Barn som växer upp i en omgivning där våld när som helst kan brisera lever i ett förhöjt spänningstillstånd, som i värsta fall förhindrar barnets normala utveckling och ökar risken för avvikande socialt beteende.

En mycket omfattande internationell kunskapsöversikt från år 2008 om familjevåldets effekter på barnen kan sammanfattas enligt följande:¹³

- Att se sin förälder bli slagen i hemmet är en form av psykisk misshandel, som för de flesta barn har mycket negativa effekter.
- Många barn ser inte bara sin mor bli slagen utan får ibland även uppleva att hon våldtas av fadern eller någon annan vuxen man, som vistas i hemmet.
- Om våldet är mycket allvarligt, där exempelvis knivar och skjutvapen är inblandade, tar barnen mycket illa vid sig, oavsett om de blir direkta vittnen till våldet eller befinner sig i ett närliggande rum utan direkt insyn.
- Våld som fortsätter efter att föräldrarna separerat är ofta gravare än det våld som föregick separationen. Alkoholmissbruk ökar risken för övergrepp som slutar med mord.
- Risken att barnet också skall bli slaget (eller i vissa fall våldtagen) varierar i internationella studier mellan 30 och 60 procent.

- Det är inte helt ovanligt att barnen av förövaren tvingas in som part i misshandeln av modern. Ju äldre barnet blir, ju större är risken att de deltar i misshandeln eller till och med misshandlar mamman på eget initiativ, särskilt pojkarna som tillägnat sig en dålig förebild när det gäller att lösa konflikter.

Symtom hos barnen

Redan under spädbarnstiden tycks barn kunna skapa kroppsliga (beteendemässiga) minnen av våld och från treårsåldern får barn så starka minnen att de kan minnas och berätta om dem. Barn som bevittnat våld i hemmet har ofta symtom av posttraumatisk stress och symtomen tycks vara vanligare när våldet begåtts av en närstående. Förskolebarn har vanligen psykosomatiska symtom som ont i magen, mardrömmar och ätstörningar, men även rastlöshet och överdrivet föräldraberoende. De återupprepar ofta traumatiska händelser i sina lekar.

Skolbarnen känner ofta skuld för att de inte kunnat förhindra våldssituationerna, får skamkänslor och försöker bevara familjevåldet som en familjehemlighet. Både pojkar och flickor i den här åldern kan besväras av koncentrationsstörningar och minnessvårigheter, vilket påverkar skolarbetet negativt.

Hos tonåringarna blir skamkänslor och självanklagelser vanligare. Många söker förståelse hos jämnåriga utanför hemmet och tonårsflickor kan utveckla en stark misstro mot män och negativa attityder till fasta relationer i vuxen ålder.

Långtidseffekter

Även när man kontrollerar för faktorer som direkt utsatthet för fysiska övergrepp under barndomen och svåra alkoholproblem hos föräldrarna kvarstår negativa långtidseffekter hos unga vuxna. De psykiska problemen är ofta betydande även i familjer där föräldraskapet i perioder fungerat väl. Senare års forskning talar för att det finns ett starkt samband, särskilt för kvinnor, mellan att växa upp i en våldsamt familj och även som vuxen bli utsatt för våld.¹⁴

Motståndskrafter

All forskning talar för att ungefär en tredjedel av alla barn klarar av att bli välfungerande vuxna, även när de vuxit upp under de allra svåraste förhållanden. Dels handlar det om inbyggd biologisk styrka som god begåvning och ett lugnt temperament, dels om sociala skyddsfaktorer. En säker anknytning till den icke våldsamma föräldern eller till en annan betydelsefull vårdare är det utsatta barnets viktigaste skyddsfaktor. Under ungdomsåren kan goda relationer till kamrater mildra effekterna av familjevåldet, men det finns inga studier som med säkerhet visat att kamratrelationer har betydelse på längre sikt för den psykiska hälsan. Barn med god självkänsla inom något område som exempelvis idrott eller musik, har högre förmåga att "skaka av sig" våldets negativa effekter.¹⁵

Förändrad lagstiftning

I juli 2003 infördes ett tillägg i brottsbalken som säger att det är en försvårande omständighet om ett brott undergräver ett barns tillit till någon som står barnet nära. Sedan november 2006 är också brottsskadelagen ändrad så, att barn som bevittnar våld får rätt till brottsskadeersättning, men däremot är de enligt gällande lagstiftning inte målsägande i brott där de bevittnat våld.

Trots en ökad medvetenhet om att många män är farliga för sina samboende kvinnor uppfattas dock samma män ofta som ofarliga för sina barn. I praktiken tycks istället en far som använder våld mot kvinnor att betraktas som en bra vårdnadshavare och umgängesförälder tills motsatsen är bevisad. Våren 2005 publicerade barnombudsmannen en rapport som visade att svenska tingsrätter under år 2000 systematiskt dömde till gemensam vårdnad mot en förälders vilja, trots en straffrättslig dom för våld av pappan mot mamman och utan att domstolar eller socialtjänst gjort de riskbedömningar de är ålagda att göra.¹⁶

Att kunna se och förstå sammanhanget

De som arbetar med våldsutsatta kvinnor, i akut skede eller långsiktigt, måste fråga sig om kvinnorna har minderåriga barn som kan vara i fara och om en anmälan till socialtjänsten är aktuell. De som utreder barnmisshandel måste fråga sig om även modern är utsatt för våld. Men att avslöja våld i familjen kan många gånger vara svårt. Det är fullt möjligt att en familj genomgår en utredning för misshandel av barn utan att övrigt våld i familjen uppdagas.¹⁷ Flera faktorer försvårar möjligheten att fastställa om barn är utsatta för att bevittna våld i familjen:¹⁸

- a. Våldet ses ur ett vuxenperspektiv, vanligtvis ett kvinnoperspektiv och sällan ur ett barnperspektiv. Många gånger förstår inte de vuxna eller tränger bort hur mycket av våldet som barnen ser eller tar till sig.
- b. Rädsla från föräldrarna, inte minst från kvinnorna, att barnen kan omhändertas för samhällsvård.
- c. Barn är mycket lojala även gentemot våldsutövande föräldrar och berättar inte gärna spontant för utomstående. Även barnen kan ha skamkänslor för sin familj och för att de själva skall uppfattas som avvikande.
- d. Många barn tror eller invaggas i förhoppningar om att det kommer att bli bättre.
- e. Barn litar inte på professionella från socialtjänst, polis eller hälsovård (ibland på grund av tidigare dåliga erfarenheter).

Identifikation av våldsutsatta mödrar är troligen det bästa sättet att också identifiera övergrepp mot barn. Personal inom all sjukvård, men särskilt de som arbetar med mödrar och barn måste tränas i att identifiera våldsutsatta kvinnor och barn och att göra kopplingen dem emellan. Den tiden måste vara förbi när vi inte ser

att våld i familjen drabbar både kvinnor och barn, och hur det undergräver människans funktion som pappor.

Även barnen behöver stöd för att bearbeta det våld de upplevt i sina hem. Det är ingen lätt uppgift att tala med barn om dessa svåra förhållanden men kris-samtal i så nära anslutning till den våldsamma händelsen som möjligt ger barnet en omedelbar lättnad och underlättar vidare bearbetning. Rädda Barnen i Sverige har gjort ett pionjärbete genom att samla sina erfarenheter i en handbok och ta fram en konkret arbetsmodell för att stödja barn som varit vittne till våld i sina familjer.¹⁹ Detta eller liknande arbetssätt används i dag både inom barnpsykiatrisk verksamhet och socialtjänst, dit man kan vända sig för att få hjälp.

Gruppsamtal med skolbarn där man informerar om och diskuterar barns rättigheter och vad som inte är acceptabelt är sannolikt en bra primärpreventiv åtgärd om samtalen leds av erfaren elevvårdspersonal. Eftersom vi vet att barn som utsätts för våldshandlingar i hemmen också har ökad risk för att bli inbegripna i mobbningsituationer kan sådana samtal kopplas till skolornas anti-mobbingsarbete.

Sammanfattning

Att se sin förälder bli slagen i hemmet är en form av psykiskt våld som för de flesta barn har mycket negativa effekter på deras hälsa och utveckling. Att bevittna våld mellan föräldrarna ger upphov till så väl akuta som långvariga post-traumatiska stressreaktioner, särskilt vid upprepat våld. Våld mellan föräldrarna är också den allvarligaste riskfaktorn för våld mot barnet. Det är drygt femtio procents risk att även barnen blivit slagna om modern misshandlats i hemmet och identifiering av våldsutsatta mödrar är troligen det bästa sättet att identifiera utsatta barn. Att vara utsatt för våld försämrar också moderns förmåga att både skydda och trösta barnet. Våldsutsatta barn behöver kvalificerad hjälp där man måste ta hänsyn till barnets skydd mot nya övergrepp, få ordning och reda i vardagslivet och ge möjlighet att bearbeta de obehagliga upplevelserna. Ju yngre barnen är ju snabbare måste hjälpen sättas in.

- ¹ Janson S, Långberg B & Svensson B (2007). *Våld mot barn 2006–2007*, Stiftelsen Allmänna Barnhusets skriftserie 2007:4, Stockholm. Gilbert R, Widom CP, Browne K, Ferguson D, Webb E & Janson S (2009). Burden and consequences of child maltreatment in high income countries. *The Lancet* 373, s. 68–81.
- ² Bergenlöf E (2009). *Drabbade barn – aga och misshandel i Sverige från reformationen till nutid*. Nordic Academic Press, Lund.
- ³ Janson S, Långberg B & Svensson B (2007). *Våld mot barn 2006–2007*, Stiftelsen Allmänna Barnhusets skriftserie 2007:4, Stockholm.
- ⁴ Ibid.
- ⁵ Lundberg I (2005). *Utsatta flickor och pojkar – en översikt av aktuell svensk forskning*. Stockholm: Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap.
- ⁶ Gilbert R, Widom CP, Browne K, Ferguson D, Webb E & Janson S (2009). Burden and consequences of child maltreatment in high income countries. *The Lancet*. 373, s. 68–81.
- ⁷ Sullivan PM & Knutson JF (2000). Maltreatment and Disabilities: A population based epidemiological study, *Child Abuse & Neglect*. 24;10, s. 1257–1273.
- ⁸ Christensen E (1984). *Vold ties ikke ihjel. En bog om parforhold*. Köpenhamn: Nyt Nordisk forlag.
- ⁹ Janson S, Långberg L & Svensson B (2007). *Våld mot barn 2006–2007*, Stiftelsen Allmänna Barnhusets skriftserie 2007:4, Stockholm.
- ¹⁰ Hedtjärn G, Hultman O & Broberg A (2009). Var femte mamma till barn i BUP-vård hade utsatts för våld. *Läkartidningen*. 106; s. 3242–3247.
- ¹¹ Janson S & Almqvist K (2000). Barn som bevittnat våld – en utsatt grupp som är alltför lite uppmärksammas, *Läkartidningen*. 97, s. 4094–4099.
Hartley CH (2002). The co-occurrence of child maltreatment and domestic violence: Examining both neglect and child physical abuse. *Child Maltreatment*. 7, s. 349–358.
- ¹² Eriksson M (red) (2007). *Barn som upplever våld. Nordisk forskning och praktik*. Stockholm: Gothia.
- ¹³ Holt S, Buckley H & Whelan S (2008). The impact of exposure to domestic violence on children and young people: A review of the literature, *Child Abuse & Neglect*. 32; 8, s. 797–810.
- ¹⁴ Renner L & Slack K (2009). Intimate partner violence and child maltreatment: understanding intra- and intergenerational connections. *Child Abuse & Neglect*. 30, s.599-617.
- ¹⁵ Holt S, Buckley H & Whelan S (2008). The impact of exposure to domestic violence on children and young people: A review of the literature, *Child Abuse & Neglect*. 32; 8, s. 797–810.
- ¹⁶ BO (2009). *När tryggheten står på spel*, Stockholm: Barnombudsmannen.
- ¹⁷ Hartley CH (2002). The co-occurrence of child maltreatment and domestic violence: Examining both neglect and child physical abuse. *Child Maltreatment*. 2002; 7, s.349–358.
- ¹⁸ Hydén M (2005). *När mamma blir slagen – att hjälpa barn som levit med våld i familjen*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- ¹⁹ Arnell A & Ekblom I (1999). *"och han sparkade mamma" – möte med barn som bevittnar våld i sina familjer*. Stockholm: Rädda Barnen.